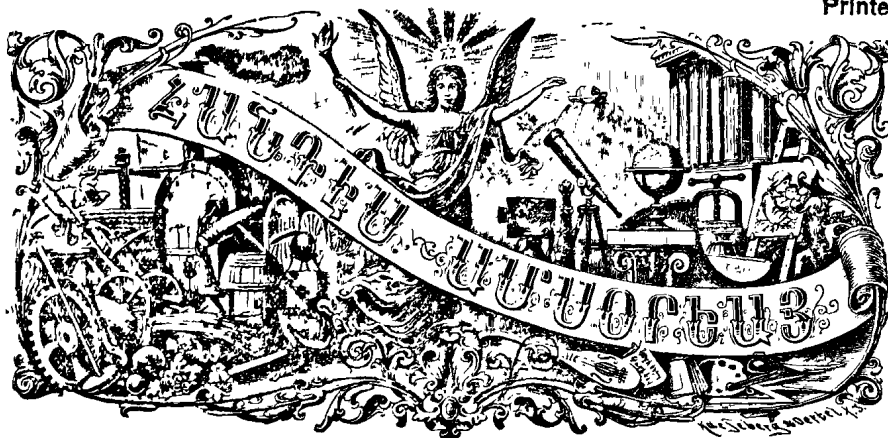

ԲԱՐՈՅՆԿԱՆ, ՈՒՍՈՒՄՆԵԿԱՆ, ԸՐՈՒԵՍՏԳԻՏԱԿԱՆ

ԻԱ. ՅԱՐԻ 1907

Ցարնիս 15 ֆր. ոսկի — 6 րբ.:
Վեցսահայ՝ 8 ֆր. ոսկի — 3 րբ.:
Մեկ թիւ կարծե 1-50 ֆր. — 70 կ.:

ԹԻԻ 1 ՅՈՒՆՈՒԱՐ

ՃԳ

ՈՒՍՈՒՄՆԵԿԱՆ

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ .

ՈՒՍՈՒՑԶԱՊԵՏ ԴՐ. ՀԵՆՐԻԿՈՍ ԳԵԼՅԷՐ*

Նայի դասական քանասիրութեան եւ հին պատմութեան ուսուցիչ Հենրիկոս Գելցեր (Heinrich Gelzer) համանուն պատմագիր Հ. Գելցերի որդին՝ ծնած է 1 Յուլ. 1847 Բերլինի մէջ: 1865—1869 Բազէլ եւ յետոյ Գէտտինգէն ուսումն առաւ: Առաջնոյն մէջ 1872 անուանուեցաւ իբր առանձնական ուսուցիչ, 1873 իբր արտաքոյ կարգի Պրոֆեսոր՝ Հայդելբերգի մէջ, իսկ 1878 իբր կարգաւոր Պրոֆեսոր՝ յենա, ուր մինչեւ իր մահը (11 Յուլ. 1906) գործեց: Հանգուեցաւ զիտնականը Լայպցիգի թագաւորական Մաքսոնական գիտութեանց ճեմարանին անդամ էր եւ թղթակից անդամ Բաւիէրայի ճեմարանին: 1897ին Ենայի համալսարանին աստուածաքանական կամառը պատուոյ Դոկտոր անուանակոչութեամբ պատուեց զայն:

* Առջեւիս ունիւք Dr. E. Gerlandի (Հանգուցիտի աշակերտին ու քարեկամին) բիւզանդական թերթին համար զրաձ կենսագրականին սրբագրութեան սիւնակները, զորս վերոյիշեալը խմբագրու-

թեան տրամադրութեանը տակ ձեւելու բարոյթիւնն ունեցաւ: Կը հրատարակենք նոյնին թարգմանութիւնն ինչ ինչ փոփոխութիւններով ու յաւելումներով: ԴՄԲ. «ՀԵՆԴԵՄԱՆ».

Գեւեցէր հոգւով մարմնով Արեւելքով զգաղեցաւ իւր թոյր կենացը մէջ. ոչ միայն զրուածքներով, այլ եւ իւր արտաքին յարաբերութեանց մէջ: Շարունակեալ թղթակցութիւն հաստատած էր արեւելեան եւ արեւմտեան եկեղեցական ու աշխարհական գիտնոց հետ, որ կամ իրենց դիւրը, կամ անձնական միտութեամբ քրիստոնեայ արեւելքի համար հետաքրքրուած էին: Այս էր պատճառը որ իւր ուսուցչական ամօռին չորս կողմը արեւմտեան գիտութեանց ծարաւի երիտասարդ արեւելքցիներու բազմութիւն մը խմբուած կ'ըլլար միշտ, զխաւորաբար հայ, յոյն եւ սլաւ (հարաւային): Ասոնց իրենց սիրելի վարպետին սէլը հետեւնին հայրենիք տարին եւ յետոյ յաճախ գիտական առաքումներով անոր նպաստեցին, իսկ ոմանք զայն իրենց հայրենեաց հողին վրայ ողջունելու բախտն եւս ունեցան: — Վասն զի գիտնականը վերջերը այն տեղերն անձամբ այցելեց, որոնց նուիրած էր իւր ուսումնասիրութիւնները: 1899ի վերջերը Կոստանդնուպոլիս, Փոքր Ասիա եւ Աթէնք, իսկ 1902ի աշունէն մինչեւ 1903 զարունը Աթոս, Մակեդոնիա եւ Ալբանիա, Աթէնք ու Հոմ գիտական ճամբորդութիւնները շատ արդիւնաբեր եղան: Արդէն 1871 պարապուրդի ճամբորդութիւն մ'ըրած էր Փոքր Ասիա եւ Յունաստան: — Գեւեցիի բարեկամութիւնը գիտութեան գետինն վրայ հաստատուած ըլլալով բանաւոր չափի մը կը բերէր յունական ազգային ձգտումները եւ իւր թափանցանք քննադատութիւնը քաղաքական-կրօնական աւանդակներու յաղթ շինուածքը կը կործանէր: Քննադատութեան միտումն ու կարողութիւնը Գեւեցիի հին յունական պատմութեան խնդիրներուն նուիրուած նոյն իսկ նախնազոյն աշխատասիրութեանց մէջ կը ցոլանայ: Առհասարակ զարմանք կը պատճառէ մեզի այնչափ տարւած մէջ Գեւեցիի գիտնական կերպարանաց կրած այն աստիճանի սակաւ փոփոխութիւնը: Ինչպէս իւր տգեղ բայց որոշ եւ կորովի ձեռագիրը գրեթէ անփոփոխ մնաց տղայութենէն ի վեր, աչսպէս ալ իւր աշխատութիւնները միշտ նոյն բանասիրական եւ քննադատական ոգին պահեցին: Իւր արդիւնաւոր քննադատական գործունէութեան մեկնութիւնը նախ եւ յառաջ իրեն սեպական գիտական տաղանդաւորութիւնն ու յաջողակութիւնն է: Իսկ եթէ արտաքին դրոյշ պատճառ մը կամ նախանկար օրհնակ մը փնտրելու ելլենք, զԱլֆրէդ Գուտշմիդ կը գտնենք:

Գուտշմիդը կը յիշեցնէ նմանապէս այն արտաքոյ կարգի գիտութիւնը՝ զոր Գեւեցիի վրայ ալ կը տեսնենք: Անկարելի է որ չզարմանայ, երբ տակաւին երեսունը չմտած գիտնականին առաջին գործերուն մէջ իսկ կը տեսնէ ընթերցողը, թէ ինչպիսի դիւրութեամբ տիրած է հին պատմութեան հետաւոր եւ մանր դէպքերուն եւ ըստ այնմ ալ զանոնք կը տնօրինէ ուզածին պէս: Նոյն ազդեցութիւնը կ'ունենանք նաեւ վերջին գործոց մէջ ալ: Գեւեցի շատ եւ շատ կարդացած ու կարդացածը միտքը պահած ըլլալու է: Զարմանալի է նաեւ Գեւեցիին գիտութիւնը լեզուի բաժնին մէջ: Թէպէտ համեստաբար չէր ընդունիր լեզուագիտական ուսում՝ առած կամ ունեցած ըլլալը, բայց գ. օր. յունական — նոյնպէս միջին եւ նոր յունարէն-լեզուին մէջ նուրբ իմացողութիւն եւ նշանաւոր ծանօթութիւն մ'ունէր: Հայերէնը այր կատարեալ հասակին մէջ հայ աշակերտէ մի սորված է եւ նոյնին մէջ մեծապէս յառաջադիմած: Շատ լաւ գիտէր նաեւ երբայեցերէն, ասորերէն, արաբերէն, իսլամերէն եւ մասամբ իւր թրքերէն լեզուները. իսկ արեւմտեան նշանաւոր լեզուները թէ լաւ կը խօսէր եւ թէ կը գրէր: Միայն սլաւական լեզուներէն անձնապէս հեռի կը կենար, պատճառ բերելով թէ հայերէնէ վերջը ուրիշ լեզու մըն ալ սորվելու տարիքն անցած է:

Վերը Ալֆրէդ Գուտշմիդի ազդեցութիւնը ակնարկեցինք: Այս ազդեցութիւնը երեւան կու գայ դարձեալ, երբ հարցուի, թէ ինչ բան գիւցէր իւր մասնաւոր աշխատութեան դաշտը ձգած է, այսինքն ընդանդական ուսումնասիրութեամբ զբաղելու դրդած: Եստ մը պարագաներ ու պատճառներ ներգործած ըլլալու են: Նախ Գիւցէրի արեւելքի ունեցած սէրն ու համակրանքը այս արդէն իսկ իւր նախընծայ երկասիրութեանց մէջ կ'երեւայ: Թէպէտ ասոնք ամբողջովին հին արեւելքի շնն նուիրուած, բայց արդէն ամէն քայլափոխին կը տեսնուի, թէ ինչպիսի խորին հմտութիւն մը ստացած է երիտասարդ գիտունը արեւելեան պատմութեան խնդրոց մէջ եւ հարկաւոր եղած նախաձեռնութիւններն ստացած: Արեւելքի այս սէրն երթալով ամենցաւ, որչափ Գիւցէրի տեղեկութիւնները բազմացան եւ աչաց հորիզոնն ընդարձակուեցաւ: “Եօթններորդ դարու յոյն ժողովրդեան մատենագիր մը, (*Ein griechischer Volksschriftsteller des 7. Jahrhunderts*) անուանուած ուսումնասիրութիւնն եւ նմանները, ժամբորդութեանց երկու գործերը՝ այս նկատմամբ Հեղինակը իւր բարձրութեան մէջ կ'երեւցնեն մեր աչաց: Այս գործերը արեւելեան ժողովրդական ոգւոյն շարժմանց վերաբերութեամբ այնպիսի նուրբ հասկըցողութիւն մը ցոյց կու տան, զոր այլուր ցանցաւ կարելի է տեսնել:

ՀԵՆՐԻԿ ԳՈՒՇՄԻԴ

Բնականական ուսումնասիրութեանց համար երկրորդ զրգիւ մ"եղած է իրեն իւր սէրն պատմական-աշխարհագրական ըննութեանց: Այս բաժնին մէջ Գիւցէրի աշխատութիւնը մեծատարած եղած է: Նոյն իսկ եկեղեցական աշխարհագրութեան ուսման մէջ իւր կատարած ըննութեանց տեղեակ անձ մը չէր կրնար կարծել թէ այնչափ ընդարձակ ու լայնածաւալ ըլլայ գետինը՝ որուն վրայ Գիւցէր կ'աշխատէր:

Պէտք չենք անյիշատակ թողուլ, որ Գիւցէրի տեղագրական խնդրոյ մը պատճառաւ հրատարակուած առաջին աշխատութիւններէն մին առիթ տուաւ Հիէրոկղեսով եւ սինոդական յիշատակարաններով զբաղելու: Այսպէսով Գիւցէր կանուխէն աղբերաց խմբի մը տեղեկացաւ, որուն նուիրեց երեսուն տարի իւր մտադրութիւնն ու գործունէութիւնը: Իսկ թէ ինչպէս կրցաւ այսպիսի չոր նիւթի մը մէջ, որ սաստիկ փոյթ ու յարատեւութիւն կը պահանջէր այն աստիճանի համընդհանուր ժողովրդականութեամբ դիմանալ, այն դարձեալ վերագրելի է աշխատասիրութեան մէջ զգացած ուրախութեան եւ կնճռեալ խնդիրներու համար ունեցած մասնաւոր հաճոյքին: “Կարծր փայտ ծակեւ, իրեն համար պիտոյք մ"եղած էր եւ առ այս կը ջանար կրթել նաեւ իւր աշակերտները:

Այս հաճոյքն էր որ Գիւցէր խորամուխ ըրած էր իւր ժամանակակիցական երկասիրութեանց մէջ: Այս խիստ գիտութեամբ պարապումը եղաւ այն ծամբան, որ Գիւցէր ամենաապահով եւ անդառնալի կերպով ընդանդականութեան գիրկը

ձգեց: Այնուհետեւ այս ժամանակահատիցեան հօր Սեքստոս Յուլիոս Ափրիկանոսի աշխատութիւնները հիմնովին եւ ամենայն մասամբ, հանդերձ իրենց ձգած ազդեցութեամբը պրպտեց: Ասով կոխած էր հոռոք բիզանդական-արեւելեան ժամանակագրութեան սահմանները եւ իրեն այնպիսի գործք մը հանած, որ պատմական-աշխարհագրական խնդիրներուն պէս զինքը տասնեակ տարիներով զբաղուց:

Սոյն ուսումնասիրութեանց մէջ ալ Գեղեցի անդադար Ալֆրէդ Գուտշմիդի աշխատութիւնները աչքի առջեւ ունէր եւ պէտք չէ զարմնալ, որ Գուտշմիդ էր դարձեալ Գեղեցիին առջեւ ելլողը՝ երբ ասիկա բիզանդացիներէն դրացի սահմանի մը, Հայոց անցաւ: Հայկական աւանդութեան քննադատութեան մէջ առաջին հիմնաքարը դնողներէն մին Գուտշմիդն էր. Գեղեցի անոր հիման վրայ կանգնեց շէնքը եւ իրեն պարտական ենք զէթ մասամբ իւրք ինչ ինչ հայկական աւանդութեանց սուտ կերպարանաց աներեւոյթ ըլլալն Հայոց պատմութեան մէջէն: Դժբախտաբար Գեղեցի հայերէն սորված էր ոչ թէ հայկական պատմութեան հիմնական քննադատութեամբը զբաղելու, այլ իբր օգնական միջոց իւր բիզանդական քննութեանց: Այս է պատճառը, որ միայն այն հայկական խնդիրները կամ պատմական-աշխարհագրական ուսումնասիրութիւնները մեծապէս գնահատելի են, որ բիզանդականին հետ կապ ունին, մինչդեռ ինքնակաց կամ բիզանդականիէն դուրս մնացած խնդիրները, գործնք Գեղեցի շոշափած է, թողուած են իրենց նախնական ձեւին մէջ կամ զրբթէ ոչինչ ազդեցութիւն կրած:

Ի վերջոյ Գեղեցիի ուսումնասիրութեանց էական նիւթերը կը քաղձայինք ի մի ամփոփել եւ այն արդեանց հիմունքովը որուն հասած է քննել: Տեսանք թէ ժամանակախօսական աշխատութեանց մէջ խնդիրը Սեքստոս Յուլիոս Ափրիկանոսի մատենագրական գործունէութեան վերստին կարգաւորուելուն ու կազմուելուն վրայ կը դառնար: Այս խնդրոյն վրայ Գեղեցիի հրատարակած երկու հատորներուն մէջ յաջողած է ասիկա այս գործունէութիւնը իւր յետո ձգած քազմակողմանի ազդեցութեանց մէջ յայտ յանդիման կացուցանել: Ուրիշ խօսքերով. Զրիստոնէական ժամանակախօսութեան հանգոյցը լուծուած է. Ափրիկանոսի եւ ընկերաց կանգնած շէնքը մեր աչաց առջեւ պարզուած է: Գեղեցի այս մասին մէջ իւր գործունէութեան վերջակէտին հասած է: Միայն մէկ կէտի մէջ ուզածին չէ կրցած հասնիլ: Ափրիկանոսի հատակոտորաց հրատարակութիւն մը միտք ունէր ընել, որ նախ իւր գործքին երկրորդ հատորին համար սահմանուած էր. քայց երբ այս գործքը շատ ընդարձակուեցաւ, մնաց: Ի հարկէ այս հրատարակութեամբ միայն կրնայ Ափրիկանոսի ուսումնասիրութիւնը կատարելապէս վերջացած համարուիլ:

Յուազ լաւ է աշխարհագրական խնդրոյն վիճակը: Հոս Գեղեցիի աշուրները շատ անդին յաճեցան: Իւր գաղափարականն էր արտաքին եւ եկեղեցական աղբերաց հիմանց վրայ յեցած ոչ միայն բիզանդական պետութեան պատմական աշխարհագրութիւնը հաստատիմ գործել, այլ եւ վերջին աղբերաց խմբին հետ կապակցութիւնը պահելով՝ եպիսկոպոսաց ցանկերուն (Notitiae episcopatus) մաքուր հրատարակութիւն մ'ընել, կամ՝ եթէ կարելի ըլլար, արեւելեան եպիսկոպոսաց ցուցակի մը սկիզբ դնել: Սակայն Գեղեցի քաւականէն աւելի խելք ունէր այսպիսի ընդարձակածիւր ծրագիրներու մեծ ազդեցութիւն չտալու եւ նախ հասանելիին ետեւէն իյնալու: Ուստի խնդիրը մնացած էր եպիսկոպոսաց ցանկերուն ձեռք զարնել: Առ այս պէտք եղած նախաշխատութիւններն եղած են: Զեռագիր աղբիւրները ժողովուած եւ մաս-

ուամբ քննադատորէն աշխատասիրուած, մէն մի ցանկերու ժամանակախօսութիւնը հաստատուած, եկեղեցական ժամանակագրութեան արտաքնոյն հետ յարաբերութիւնը եւ փոխադարձ ազդեցութիւնը քազմօրինակ կերպով քննուած են, արտաքին պետութեան ամենակարեւոր ստորագրութիւնները Գեւգէրի եւ անոր աշակերտաց ձեռքով պատրաստուած կողիկ հրատարակութիւններ կեցած են: Մէկ խօսքով, վերջնական արդեանց հասնելու հարկաւոր եղած ամենայն ինչ պատրաստուած է: Սակայն եւ այնպէս ծանօթութեանց հրատարակութիւնը լոյս չէ տեսած: Շինութեան մ'առջեւ ենք, որուն քարերը կոփուած քայքայուած չեն:

Գեւգէրի աշխատութեանց երրորդ խումբը կը կազմեն իւր զուտ պատմական ուսումնասիրութիւնները, ասոնց արդեանց խնդիրը աւելի կ'նձեռնալ է: Այս աշխատութիւնները կրնանք երեքի բաժնել. քիզանդիայի եկեղեցական պատմութեան, քաղաքական պատմութեան եւ ներքին պատմութեան պատկանող ուսումնասիրութիւններ: Եկեղեցական պատմութեան բաժնին մէջ Գեւգէրի գործունէութիւնը կատարեալ յեղափոխութիւն մ'եղաւ: Ինքն եղաւ առաջին անգամ մեզի միեւնոյն ուղիղ հետեւութեամբ սորվեցնողը, որ վարդապետական վէճերու ետեւը ազգային պառակտումներ փնտռելու է, եւ այս կերպով այս իրաց վրայ մեր ունեցած տեսութիւնը ամէն կողմանէ ուղղեց եւ խորագնին ըրաւ:

Քաղաքական պատմութեան մէջ Գեւգէր մեծ արդիւնք ունի միջին անուանեալ (Է.) դարուն լուսատուութեանը կողմանէ: Այս ուսումնասիրութեանց համար ալ ինքն էր ամէնէն յարմար անձը: Իւր արեւելեան լեզուաց մ'անաւանդ հայերէնի հմտութիւնը իրեն կարելի կ'ընէին յունական աղբերաց պակասութիւնը շնու արեւելեաններուն գործածութեամբ: Յ. Ափրիկանոսով զբաղիլը տուաւ իրեն զարմանալի ապահովութիւն եւ գնահատում մը մէն մի աւանդութեանց եւ իւր ընթերցասիրութեամբ ստացած հմտութեամբ մինչեւ այն միջոցին անտես մնացած գրութիւններ լուսոյ առջեւ հանեց եւ իւր վախճաններուն գործածեց: Այս կերպով դրաւ հիմք քիզանդական Է. դարու ուղղութեան: Իւր գործունէութեան ձգած հետքերը հոս անշնչելի պիտի մնան:

Կրնայ ըլլալ որ Գեւգէր Է. դարու ձգողը այն կշռադատութիւնն ըլլայ թէ հերակոյի եւ անոր հարստութեան ժամանակը յետագայ քիզանդական պետութեան հիմը դրած ըլլայ, եւ թէ հոս կը սկսի քուն քիզանդական պետութիւնը: Զայս հաստատուած տեսաւ իւր քիզանդիայի ներքին պատմութեան աշխարհագրական-վիճակագրական հետազոտութեանց եւ քանակաթիւներու ուսումնասիրութեան մէջ: Այս վերջին աշխատութիւնը եւ Աքրիտայի պատրիարքութեան վրայ զրածը ապացոյց են թէ ինչ աստիճանի խորաթափանց եղած էր Գեւգէր պետութեան ներքին պատմութեան մէջ: Խօսակցութեան մէջ ժողովրդատնտեսական ուսումնասիրութեանց վրայ շէր ուզեր խօսիլ. թէպէտ կը ծանշնար անոնց կարեւորութիւնը, քայքայ իւր պաշտօնէն դուրս կը համարէր զանոնք: Բայց իւր պատմութիւնը մտադրութեամբ կարդացողին աչքէն անկարելի է որ վրիպին քազմութիւն մը տնտեսական-պատմական նկատողութիւնները, որով յայտնի է թէ խոյնախիտ աղբերաց նշանակութիւնը մեծ եղած է Գեւգէրի համար: Ուստի ամենայն վստահութեամբ կրնանք ըսել թէ այն գործքին մէջ ալ, որուն ծեռք զարնելու իւր ջարեկամները տարիներէ ի վեր կը յորդորէին զինքը, տնտեսական պատմութիւնը անտես պիտի չընէր (Ասոր ամենաբաւաւաւացոյց է իւր Արեւելեան կայսերաց հողային քաղաքականութիւնը փոքրիկ յո-

դուածը *Deutsche Volksstimme* մէջ 1905): Ըսել ուզածնիս է քիզանդական պետութեան ընդարձակ պատմութիւն մը, որ Գեւլցերին մեծ հմտութեան լաւագոյն ապացոյցը պիտի տար մեզի, քան իւր քիզանդական պատմութեան համառոտութիւնը: Այս աշխատութիւնը ստուգի ալ ծրագրուած էր եւ Համալրէիտի Ընդհանուր պետութեանց պատմութեան մաս պիտի կազմէր: Մահուընէն տարի մը յառաջ արդէն այս միտքը ի բաց թողուլը յայտնած էր նամակաւ մը իւր E. Gierland աշակերտին եւ բարեկամին:

Շատ գրուածքներ թողուցած է Գեւլցեր զրեթէ ամէնքն ալ մասնագիտական: Մենք չերկարելու համար տպագրութեան տարիներուն կարգաւ յառաջ կը բերենք միայն նշանաւորները: Կը սկսինք նախ զուտ հայեալիս նիւթերու նութիւնը երկերէն:

1. Հայ եկեղեցւոյն ներկայ վիճակը (*Der gegenwärtige Bestand der armenischen Kirche*) *Zeitschrift f. wiss. Theol.* L. 2. 1893. 2. Փաւստոս Քիզանդ կամ հայկական եկեղեցւոյ սկզբնաւորութիւնը (*Die Anfänge der armenischen Kirche*) թարգմանուած հայերէնի ի թերթէն *Berichte der Sächs. Ges. der Wiss.* 1895, Վենետիկ 1896: 3. Հետազոտութիւն հայ դիցաբանութեան (*Zur armenische Götterlehre*) թարգմանուած հայերէնի յիշեալ թերթէն 1896, ի Հ. Եով. Թորոսեանէ, Վենետիկ 1897: 4. Համառոտ Պատմութիւն Հայոց (*Armenien*) թարգմանուած հայերէնի *Herzog's Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche* գործքէն, Գ. Տպ. Բ. Հտ. 1896, ի Հ. Գրիգորիս Գալէմբարեանէ Վիեննա 1897, Ազգ. Մատ. Ին.: 5. *Armenien und Europa*, *Christ. Welt*, 1896 թի 43: 6. Այցելութիւն մ'ի հայ վանս Ս. Ղազարու ի Վենետիկ (*Ein Besuch im armenischen Kloster S. Lazzaro in Venedig*) *Christlicher Volksbote* թի 10 եւ 11: 7. *In Armenien und Turan*. *Die christliche Welt*, 1898 թի 23: — Ասոնք զուտ հայկական նիւթերու վրայ ըլլալով առածինն յառաջ բերինք, իսկ վարը յիշուածները զխաւորաբար քիզանդականութեան խնդրոց վրայ կը դառնան, քայց Հայոց վրայ ալ ակնարկութիւններ լի են եւ երբեմն առանձինն հատածներով: Ասոնք կը ղենք Հեղինակին տուած տիտղոսներովը միայն:

1. *Kappadocien und seine Bewohner*. *Zeitschrift f. ägypt. Sprache und Altertumskunde* XIII. 1875. 2. *Das Zeitalter des Gyges I. und II*. *Rhein. Mus.* XXX. 1875 u. XXXV. 1880- 3. *Sextus Julius Africanus und die byzantinische Chronographie* I. u. II. 1—2 Leipzig 1880, 1885 u. 1898. 4. *Eusebii canonum epitome ex Dionysii Telmaharensis chronico petita* (edd. H. Gelzer et C. Siegfried). Leipzig 1884. 5. *Zur Zeitbestimmung der Notitiae episcopatum*. *Jahrb. f. prot. Theol.* XII. 1886. 6. *Georgii Cyprii descriptio orbis Romani*. Leipzig 1890 7. *Ungedruckte und wenig bekannte Bistümerverszeichnisse der orientalischen Kirche*. *Byz. Zs.* I. u. II. 1892 u. 1893. 8. *Chalkedon od. Karchedon*, Beiträge zur Geschichte des Kaisers Herakleios. *Rhein. Mus. N. F.* XLVIII. 1893. 9. *Die Ausbreitung der römischen Hierarchie unter dem Pontifikate Leos XIII*. *Zeitschrift f. praktische Theol.* XII. 1894. 10. *Die vorflutigen Chaldäerfürsten des Annianos*. *Byz. Zs.* III. 1894. 11. *Zu Africanus und Johannes Malalas*. *Ibid.* 12. *Abriss der byzantinischen Kaiser-geschichte* (Դր յաւելուած Կրամբաքի Քիզանդական մատենագրութեան պատմութեան, Բ. տպ. Միւնխէն 1897. Գործքս թարգմանուած է հայերէնի Տեմեմեալ վերնագրով, Համառոտութիւն քիզանդական կայսրութեան պատմութեան, ի Մովսէս Վ. Տէր-Մովսէսեանէ, Վաղարշապատ 1901. 13. *Patrum Nicænorum nomina*

(edd. H. Gelzer, H. Hilgenfeld, O. Cuntz, Leipzig 1897. 14. Geographische Bemerkungen zum Verzeichnis der Väter von Nicaea. Beiträge zur alten Geschichte und Geographie. Berlin 1898. 15. Die Genesis der byzantinischen Themenverfassung. Abhandlungen der phil.-his. Klasse der Sächs. Ges. der Wiss. XVIII. 1899. Գործքի թարգմանությունն ըրած է Հ. Գարեգին Գարանձիլեան. Սկզբնաղբիւնը Քիւզնիկեան քանակներու ըրութեան. Վիեննա 1903, Ազգային Մատենադարան ԽԴ. 16. Geistliches und Weltliches aus dem türkisch-griechischen Orient. Leipzig 1900. 17. Das Verhältnis von Staat und Kirche in Byzanz. Hist. Zeits. LXXXVI. 1901. 18. Eznik und die Entwicklung des persischen Religionssystems. Zs. f. armenische Philologie I. 1902. 19. Geographische und onomatologische Bemerkungen zu der Liste der Väter des Konzils von 381. Byz. Zeits. XII. 1903. 20. Pergamon unter Byzantinern und Osmanen. Anhang zu den Abhandlungen der Preuss. Akademie der Wissenschaften 1903.

ՍԱՐԳԻՍ ԱՐԷԵՊ. ՍԵՌԱՓԵԱՆ

ԵՐԻ ՎԵՏԵՐԱՐԻ

Որ քով Սարգիս Երեմի
Յովն ըզգրեան. զայլ տարւոյ նոցա,
Ջանքանէն տար առ ըզգրեանց
Առ բանն գրեցն թէ եւ պատգմ:

1 Ապաքէն Սարգիս հերբեալ փառս պատեր, 1744
Դիւրեալ խիղճ մտացն շնորհիւ երկնաձիր,
Հեռացեալ խաղառ. յերաց անյարբր
Վարբեր ի վընէժ կեանս անգործալիր:

2 Ուր նա զբառներ զմանն ի Հայոց
Ընդ որս կենակցեալ ոչ հաներ յազւոց,
Ջի զայնքս խաղաղ նրկատեր ի ծոց
Եկեղեցւոյ մօր ուղղափառ որդւոց:

3 Սակայն սիրտ նորա յաւեռ զուարճանայր,
Երբ երթայր ի վանս կոշեալ Սուրբ Ղազար,
Ջոր գեռ աղետներ զերթ քաջ տրբահայր
Յոգնիմաստս ա' արդոյ ուրբին Մըխիթար:

4 Որոց կենակցեալ անկողն սերտ սիրով
Այց առնել միմանց ըզջկոյն փութով,
Որով սփոխիւր Սարգիս հրճուելով
Զօտարութենէն ոչ աղբաղնչելով:

5 Նոյն վանաց ողջոյն միաբանք կարգաւ
Չունէին նրմա շատ սեր շուք անբաւ,
Ջորոց դահ լինէր գոյութեամբ բազմաւ
Թամնայն աւուր՝ ցօրն յորում հանգեաւ:

6 Անք եւ Թահանէս սեպուհ պատուական,
Քաջահամբաւ բեր աղնկոյն Սեղոսեան,
Պատուէր բոցա միշտ սիրով յարգական
Գործով եւ բանիւ մըխիթարական:

7 Ապոյ նա անտի յաղի անկանէր
Գընեալ ի Հռոմ որպէս եւ ուխտն էր,
Ուր հասեալ ողջամբ յոյժ պատուեալ լինէր 1745
Յիւրաքանչիւրոյ՝ Ազգիս որ անդ էր:

8 Յայնժամ կայր յաթոռ Սրբոյն Պետրոսի,
Բենեգիկառ Պապ՝ որ վերանայնի
Չորեքտասներորդ եւ լամպերդինի,
Ամբ քաջ ա' իմաստուն եւ յոյժ անուանի:

9 Ջոր ի յաղորել Սարգիս վաղվաղէր,
Ճանաչեալ ըզնա նայրադոյն եւ ներ
Քաջանայպետ ա' ընդհանրական սեր
Ողջ եկեղեցւոյ որ եւ սուրբ մայր մեր:

10 Ընդ որում խռեալ թարգմանչի լեզուաւ
Ջիւր հանձար նրմա յայտներ ոչ սակաւ,
Երբն ընկալնայր տակաւ առ տակաւ
Պատուասիրութիւն, շուք շնորհիւ մեծաւ:

11 Եւստ ամոց անդէն կարգել դէպ լինէր 1746
Ի դասս որոց ըզհինդ խաշտէր,
Որք ննջեալ էին որբաբար ի տեր,
Որոց հրաշք ա' անուռ յաշխարհ սփռեալ էր:

12 Առ այս արժան էր եպիսկոպոսաց,
Բառ եկեղեցւոյ ժիւր դատաւորաց,
Եւստ զնման վարուց նոյն երանելեաց
Տալ յատուկ գրով ըզվիճակ իւրեանց:

13 Ելլոր սակա իրր ժողով լինէր գումարեալ
Եպիսկոպոսաց անդանօր եղեալ
Եւր հրաւիրանաւ Սարգիս իսկ բազմեալ
Վիճակաւ իւրով այնն լինէր հաճեալ: